

Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Dilbilim Bölümü

DBB 301 Metindilbilim
Açık Ders Notları

Prof. Dr. Gülsün Leylâ Uzun

○ **TUTARLILIK**

Bağlantılılığı açıklamaktaki en güçlü ölçüt tutarlılıktır. Her metin, metin tümcelerinin, yani sözcelerin tek tek birer parça oluşturmasına karşın bu sözcelerin ulaşılır kıldığı tutarlılık düzenlemeleri yoluyla bütün olarak algılanan bir metinsel anlam yaratır. Metnin alıcısı (okuyucu ve(ya) dinleyici) etkileşime girdiği dil ürününün metin olduğu algısına ulaşabilmek için metin tümceleri arasında bir anlam sürekliliği oluşturmaya çabalar. Bu süreklilik anlamsal ve mantıksal olarak ortaya çıkar. Bu nedenle tutarlılık metnin içsel bir özelliği değildir. Zihinsel bir olgudur. Dil kullanıcıları metindeki farklı bilgi ünitelerini belirli koşullar altında birbirleriyle ilişkilendirerek tutarlılığı yaratır. Bu nedenle tutarlılık kavramı hem metindilbilim hem de metne ve söyleme yönelik ruhdilbilim kuramlarında çok belirgin bir yer kaplar.

Bu kuramlardan biri de Mann ve Thomsen (1987) tarafından modellenen **Sözbilimsel Yapı Kuramı**'dır. Bu kuram metinleşme ya da okuma anlama süreçlerinden daha çok metinleri betimlemeyi amaçlamıştır. Kuram, metinlerde oluşumu gözlenebilecek çeşitli yapı blokları olduğunu ileri sürer. Bu bloklar iki düzeylidir. Bu düzeylerden asıl önemli olanı **çekirdek** ve **eklenti ilişkileri**yle ilgilidir. Eklenti ilişkileri, dilbilimde sıkça **tutarlılık ilişkileri** olarak adlandırılmaktadır. Yapı blokları için kuramın sunduğu ikinci düzeyse **şemalar** olarak adlandırılır. Sözbilimsel yapı kuramı öncelikle yapı bloklarının birinci düzeyde betimlemesini yaparak metin tümceleri arasında kurulan tutarlılık ilişkilerini tanımlamış ve tanımlanan ilişkiler yoluyla metinde anlamsal ve mantıksal sürekliliğin nasıl sağlandığının ortaya konulabileceğini iddia etmiştir.

SÖZBİLİMSEL YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

Sözbilimsel yapı çözümlemesinde ister bağlayıcılarla işaretlenmiş karmaşık tümceler olsun, ister birbirinden bağımsız tümceler olsun iki veya daha fazla metin tümcesinden oluşan ve bir **örüntü** sunan metin parçaları üzerinde çalışılmaktadır. Örneğin, bir iddia sunulduğunda, iddiayı taşıyan önermeyi bu iddia için tanıt değeri içeren bir diğer önerme izler. Bu durum bir örüntü oluşturur. Raslantısal değildir. Örüntü oluşturan metin parçaları çeşitli anlamsal, mantıksal ve kullanımsal ilişkiler yoluyla birbirlerine bağlanırlar ve sözbilimsel yapıları oluştururlar.

Çekirdek - Eklenti ilişkisi

En yaygın sözbilimsel yapı örüntüsü **iki halkalı** yapıdır. Bu yapı, yaygın olarak bir çekirdek önerme ile bir eklenti önermesinden oluşur. Yapının örüntüsündeki bu halkalardan biri, diğerine göre özel bir rol kazanır. Yukarıdaki örneği hatırlarsak, bir iddia sunulduğunda, iddiayı taşıyan önermeyi bu iddia için tanıt değeri içeren bir diğer önermenin izlediğini belirtmiştik. Sözbilimsel Yapı Kuramı ortaya çıkan bu örüntüdeki halkalar arasında **tanıt ilişkisi** olduğunu ve bu örüntüde halkalardan birinin, yani iddia önermesinin varlığının, diğer halkadan, yani tanıt önermesinin varlığından daha gerekli olduğunu ileri sürer. Kuram, örüntüdeki daha gerekli olan halkayı, yani iddiayı **çekirdek**, diğer halkayı, yani tanıtıysa **eklenti** olarak adlandırmaktadır.

Yukarıdaki örnek durum üzerinde de açıkladığımız gibi bir iki halkalı yapının tanımlanabilmesi için, örüntünün özelliğine göre metin için varlığı daha gerekli bir halka, yani çekirdek ve bu önermeyi değişik bilgilerle donatıp sözbilimsel yapının ortaya çıkmasını sağlayan bir diğer halka, yani bir eklenti gereklidir.

Mann ve Thomsen'in önerdiği metin çözümlemesi kuramı çeşitli araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Örneğin Marcu, sözbilimsel ilişkilerin ikiye ayrılabilceğini belirtir. Bir grup ilişkide, Mann ve Thomsen'in açıkladığı gibi metin üreticisinin amaçları açısından bir parça, diğerinden daha gereklidir. Yani yukarıda da açıkladığımız gibi biri çekirdektir, diğeri ise eklentidir. Eklenti, çekirdeğin anlaşılabilirliğini artırır, fakat yazarın amaçları açısından çekirdek kadar gerekli değildir. Diğer grup ilişkideyse örüntüdeki parçalar eşit öneme sahiptir. Bu tür ilişide önermeler denktir. Aralarında **bağlantı** ya da **bağımlılık** yoktur. Bu nedenle eklenti halkası içermezler. Bu gruba giren ilişkiler

alanyazında **çoklu çekirdek yapısı** içeren yapılar olarak açıklanmaktadır. Çoklu çekirdek yapısı daha az sayıda örüntü için söz konusudur.

Önermeleri taşıyan metin tümceleri, oluşturdukları örüntülerle aşağıda da açıklanacağı gibi, yirmiden fazla ilişkinin tanımlanmasını sağlamaktadır. Bir ilişki tanımı, dört alandan kaynağını alır: Çekirdek üzerindeki kısıtlayıcılar, eklenti üzerindeki kısıtlayıcılar, çekirdek ve eklentinin birleşimi üzerindeki kısıtlayıcılar ve etki. Etki, metin üreticisinin kuramda ortaya çıkışındaki özel koşullarıyla tanımladığı niyetleriyle ilişkilidir. Metin üreticisinin niyetleri sözbilimsel ilişkilerin oluşturulmasında belirleyicidir. Etki alanı dikkate alınarak sözbilimsel ilişkiler, Nicholas tarafından (1994) **içerik ya da bilgi odaklı-anlamsal ilişkiler** ve **sunumsal ilişkiler** olarak iki alt başlık altında toplanmıştır. Sözbilimsel ilişkiler, metin alıcısının örüntüdeki halkalar arasındaki **düşünsel anlam** ilişkilerini tanımlamasını hedefliyorsa içerik ya da bilgi odaklı-anlamsal ilişkiden söz edilmektedir. Bu tür bir ilişki **edimsöz** etkisi içermek, yani metin alıcısının bir eylem gerçekleştirmesini sağlamak amacıyla kurulmamıştır. Önermelerin aktardığı olay ya da durumların gerçeklik değerlerine yönelik betimlemelere dayanılarak kurulmuştur. Her ne kadar kurulan ilişkinin, daha sonra bağlamda edimsöz etkisiyle kullanılabileceği düşünülebilirse de ilişkinin yapısında böyle bir etki yer almaz.

Buna karşın doğrudan metin alıcısında bir eğilim oluşturma ya da belirli eğilimlerini arttırma etkisini içeren ilişkiler **sunumsal ilişkilerdir**. Örneğin, aşağıda ayrıntılarıyla üzerinde duracağımız ve bir bilgisel ilişki olan zaman ve yer açısından çerçeveleme metin alıcısının bir eğilim oluşturma ya da var olan bir eğilimi arttırma etkisi içermez. Ama bu amaçla kullanılabilir. Oysa, bir diğer sözbilim ilişkisi olan tanıt, metin alıcısının bir iddiayı kabul etme eğilimini arttırma etkisi içeren bu nedenle kişiler arası etki taşıyan bir sunumsal ilişkidir. Her iki tür ilişkide de sözbilim yapısı iki halkalı ya da çok çekirdekli olma özelliğiyle karşımıza çıkabilir.

Kuramda yukarıda sıralanan her alan, metin çözümlemesi yapan araştırmacıların metindeki sözbilim yapılarını oluşturabilmesi için ayrıntılı yargılar sunar. Sözbilimsel yapı çözümlemesiyle metin çözümlemesi yapmanın doğasını yaratan şey, yapıların oluşturulmasında kullanılmak üzere sunulan yargıların, akla uygunluğundan daha çok kesinliğidir. Aşağıdaki Tablo sözbilimsel yapı kuramında tanımlanmış yirmi yapıyı göstermektedir:

Sözbilimsel İlişkiler

İçerik ya da Bilgi Odaklı-Anlamsal İlişkiler	Sunumsal İlişkiler
Ayrıntılandırma	Yönlendirme ya da artlan ilişkisi
Zaman ve yer açısından çerçeveleme ilişkisi	Güdüleme ilişkisi
Neden demeti	Karşı tez ilişkisi
Amaç ilişkisi	Beklentiyi olumsuzlama ilişkisi
Çözüm ilişkisi	Tanımlama ilişkisi
Koşul ilişkisi	Gerekçeleştirme ilişkisi
Koşul-olumsuz sonuç ilişkisi	
Yorumlama ilişkisi	
Değerlendirme ilişkisi	
Yeniden belirtme ilişkisi	
Özetleme ilişkisi	
Sıralama ilişkisi	
Zıtlık ilişkisi	

Bir tam metinde birbirine eklemlenmiş birden çok sözbilimsel ilişkiye ulaşılabilir. Birden çok sözbilimsel ilişkiden oluşan bir metinde **söylem-yapı ağaçları** kurularak tam metin çözümlenebilir. Bu durumun örnekleri bu bölümdeki ilgili alt başlıklar altında verilecektir.

İçerik ya da Bilgi Odaklı-Anlamsal İlişkiler

- **Ayrıntılandırma ilişkisi**

İki halkalı yapı örneklerinden birini oluşturan bu ilişkide çekirdek konumlu tümcede bir durum ya da olay aktarılmaktadır. Eklenti konumlu tümce bu durum ya da olayla ilgili ek bilgiler ve ayrıntıları içermektedir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, eklenti konumundaki tümcenin bilgi içeriği, çekirdek konumundaki tümcenin bilgi içeriğine aşağıda sıralanan anlamsal ilişkilerden biri aracılığıyla bağlanmaktadır.

1. Grup + Üye
2. Çerçeveleme+Örnekleme
3. Bütün+Parça
4. Aşama+Adım
5. Nesne+Nitelik
6. Genelleme+Özelleştirme

Aşağıdaki ayrıntılandırma ilişkisi örneğinde, çekirdek ile eklenti halkaları bütün+parça ilişkisiyle birbirlerine bağlanmaktadır. Örnekte de görüldüğü gibi, iki halkalı yapılarda, yapı içindeki tanımlanmış işlevi aynı olmak üzere birden çok eklenti tümcesi bulunabilir.

ÖRNEK

*Yeni HP Compaq Presario üstün nitelikleriyle bilgisayar kullanıcılarına estetik ve teknolojinin keyfini aynı anda çıkarma imkânını veriyor (**Çekirdek**). Yepyeni inox kasasıyla göz alıcı bir şıklık sunuyor (**Eklenti**). Dört çekirdekli işlemcisi hız ve performansı birleştirerek kullanıcıları teknolojinin doruklarına yükseltiyor (**Eklenti**).*

- **Zaman ve yer açısından çerçeveleme ilişkisi**

Bu sözbilimsel ilişkide çekirdek konumundaki tümce, bir durum ya da olayı aktarmaktadır. Eklenti konumlu tümce ise çekirdek konumlu tümcedeki olay ya da durumun zaman ve yer açısından yorumlanmasında kullanılabilir bir çerçeve oluşturur. Yani eklenti halkası çerçeveyi oluşturan yer ve zaman bilgilerini içermektedir.

ÖRNEK

Dünyaya çok olumlu bakıyorum (Çekirdek). Ama yalnızca umutlu olduğum anlarda... (Eklenti)

- **Neden Demeti**

Neden demeti içinde dört ayrı sözbilimsel ilişki bulunmaktadır. Bunlar, **isteğe-iradeye bağlı neden**, **isteğe-iradeye bağlı olmayan neden**, **isteğe-iradeye bağlı sonuç**, **isteğe-iradeye bağlı olmayan sonuç** olarak ayrılmaktadır.

- **İsteğe-iradeye bağlı neden ilişkisi**

Bu ilişkide, çekirdek konumlu tümcede isteğe-iradeye bağlı olarak gerçekleştirilmiş bir olay ya da durum yer alır. Eklenti konumlu tümcenin önermesi ise, eylemi yapanın çekirdek konumlu tümcedeki eylemi isteyerek gerçekleştirmesine neden olan bir durum hakkındaki bilgiyi aktarmaktadır. Eklenti konumundaki tümcenin metinde yer almaması, metnin alıcısının çekirdek konumlu tümcenin eyleminin istemli olarak gerçekleştirildiği sezdirimine ulaşamamasına neden olur.

ÖRNEK

Bilgisayarımı servise yollayıp tamir ettirdim(Çekirdek). Çünkü bozulmuş; tuş takımıyla yazı yazmak neredeyse imkânsız olmuştu(Eklenti). (Mann ve Thomsen, 1987)

- **İsteğe-iradeye bağlı olmayan neden ilişkisi**

İsteğe-iradeye bağlı olan neden ilişkisinin aksine, isteğe-iradeye bağlı olmayan neden ilişkisinde, çekirdek konumlu tümce istek-irade dışında gerçekleşen bir olay ya da

durumu içerir. Bu olay ya da durumun nedeni, eklenti konumundaki tümcede sunulan etmenlerin varlığına bağlanmaktadır. Bu ilişkide, eklenti halkası bulunmazsa metin alıcısı çekirdek konumlu tümcedeki olayın gerçekleşme nedenine ulaşamayabilir.

ÖRNEK

[Kendi çeliğimizi yapmak için ihtiyacımız olan demir, kömür ve manganez gibi maddeleri kendimiz yeraltından çıkarabilmekteyiz.] Çıkarılan maden ihtiyacımızdan daha fazla olduğundan (Eklenti) elimizde ihraç edilebilecek büyük miktarda manganez ve demir bulunmaktadır (Çekirdek). (Mann ve Thomsen, 1987)

○ İsteğe-iradeye bağlı sonuç ilişkisi

Neden demeti içinde, metin tümceleri arasındaki anlam ilişkileri neden bildirme yönünde olabileceği gibi sonuç bildirme yönünde de olabilir. İsteğe-iradeye bağlı sonuç ilişkisinde, çekirdek konumundaki tümcede yer alan olay ya da durum, eklenti konumlu tümcedeki olay ya da durumun gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu sözbilimsel ilişki çerçevesinde, eklenti konumlu tümce isteğe-iradeye bağlı olarak gerçekleştirilen bir durum ya da olayın sonucunu içerir. Aşağıdaki örnek metinde, ilk tümce kişinin isteği ve iradesiyle gerçekleştirdiği bir olayı, ikinci tümce ise bu olaydan kaynaklanan sonucu aktarmaktadır.

ÖRNEK

Devletten aldığı işletme kredisini kullanarak kurduğu büyük baş hayvan çiftliğini bir türlü idare edemedi. (Çekirdek). Bu çiftliği iki sene sonra elinden çıkardı (Eklenti).

○ İsteğe-iradeye bağlı olmayan sonuç ilişkisi

Çekirdek konumunda yer alan tümce eklenti konumlu tümcede sunulan olayın gerçekleşmesine neden olan olayı aktarmaktadır. Bu ilişkinin temel özelliği, aşağıdaki örnek incelendiğin de görüleceği gibi çekirdek ve eklenti halkalarında yer alan önermelerin aktardığı olay ya da durumların isteğe- iradeye bağlı olarak gerçekleşmemesidir.

ÖRNEK

Rusya’da kurulan nükleer santraldeki patlama çevredeki birçok yerleşim alanını yerle bir etti (Çekirdek). Yaklaşık 1200 kişi hayatını kaybetti (Eklenti). 2000’den fazla insan ise hastanelerde yaşam mücadelesi veriyor (Eklenti).

- **Amaç ilişkisi**

Bir metin parçasında yer alan tümceler arasında amaç ilişkisinin kurulabilmesi için eklenti konumundaki tümcenin gerçekleşmemiş bir olay ya da durumu aktarması gerekmektedir. Çekirdek konumundaki tümcede aktarılan olay ya da durumun gerçekleştirilmesiyle eklenti konumlu tümcedeki olay ya da durum da gerçekleşebilir. Bu olasılık çerçevesinde, eklenti konumlu tümcede aktarılan olay ya da durumun başlayabilmesi için çekirdek konumlu tümcede aktarılan olay ya da durum gerçekleştirilmektedir.

ÖRNEK

Size en uygun lens çapının ne olduğunu öğrenebilmek için (Eklenti) bir göz doktoruna muayene olmanız gerekebilir (Çekirdek).

SIRA SİZDE

Neden demetindeki ilişkilerden, amaç ilişkisini ayıran temel özellik, bir diğer deyişle kısıtlayıcı nedir? Kendi örneklerinizi de vererek açıklayınız!

- **Çözüm ilişkisi**

Çözüm ilişkisinde, eklenti konumlu tümce ile aktarılan önerme bir sorunu, çekirdek konumlu tümce ile aktarılan önerme ise eklenti konumundaki tümcede sunulan soruna ilişkin çözüm hakkındaki bilgiyi içerir.

ÖRNEK

---

*Balık gibi yemeklerin hazırlanmasından sonra ellerde kalan kötü koku ev hanımlarının en büyük sıkıntılarından biridir (**Eklenti**). Bu kokuların ellerden çıkarılabilmesi için en etkili yollardan biri, kahve telvesinin içine biraz limon sıkılarak ellere sürülmesi ve biraz belettikten sonra durulanmasıdır (**Çekirdek**).*

- **Koşul ilişkisi**

Bu sözbilimsel ilişkide, çekirdek ve eklenti konumunda yer alan tümceler varsayımsal ya da gelecekte meydana gelebilecek bir durum ya da olayı içermektedir. Çekirdek konumlu tümcedeki olay ya da durumun gerçekleşmesi, eklenti konumlu tümcede yer alan olay ya da durumun gerçekleşmesine bağlıdır.

ÖRNEK

---

*[Teröristler Amerika'nın Minnesota eyaletindeki bir ilkokulda on iki öğrenciyi rehin aldı.] Hapishanede tutulan arkadaşları bırakılırsa (**Eklenti**) rehinelere salvereceklerini bildirdiler (**Çekirdek**).*

- **Koşul-Olumsuz Sonuç ilişkisi (Otherwise Relation)**

Koşul ilişkisi gibi bu sözbilimsel ilişkide de çekirdek ve eklenti halkalarında yer alan önermeler varsayımsal ya da gelecekte meydana gelebilecek bir durum ya da olayı

içermektedir. Aşağıdaki iki örnekte de sunulduğu gibi koşul ilişkisinden farklı olarak, koşul-olumsuz sonuç ilişkisinde çekirdek konumu alan tümcedeki olayın ya da durumun gerçekleşmemesi, eklenti halkasındaki tümcede aktarılan olay ya da durumun gerçekleşmesine yol açmaktadır.

ÖRNEK

Yeni bankacılık kanunlarına göre bütün müşteriler, bağlı buldukları vergi dairelerini ve mükellef numaralarını bankalara bildirmek zorundadırlar (Çekirdek). Aksi takdirde, müşterilerin talep ettiği hizmetler gerçekleştirilmeyecektir (Eklenti).

ÖRNEK

Yaşamda herhangi bir amaca ulaşmak için, başarılı olacağınıza inanmanız gerekir (Çekirdek). Bunu yapmazsanız, büyük ihtimalle başarısız olursunuz (Eklenti).

SIRA SİZDE

Koşul ve koşul-olumsuz sonuç ilişkisi arasındaki fark nedir!

- **Yorumlama ilişkisi**

İki halkalı yapısı gereği bu sözbilim yapısı da eklenti ile çekirdek arasında kurulur. Eklenti halkası, yapıda çekirdek konumu alan önermeden herhangi bir anlam bağı yoluyla çıkarımlanamayacak bir olay ya da durumu aktarır. Bu olay ya da durum üreticinin çekirdekteki bilgi içeriğine karşı olan tutumunu aktarmakta ve onun yorumunu yansıtmaktadır.

Aşağıda yer alan ilk örnekte, “insan içine çıkmak” ile “kendini toplamak” olayları arasındaki bağı, örneğin “anne olmak” ve “çocuk sahibi olmak” durumları arasında olan

anlamsal bağa benzer bir ilişkilendirme yaparak ulaşmak mümkün değildir. “anne olmak” ve “çocuk sahibi olmak” birbirini önvarsayması nedeniyle herkes tarafından ulaşılacak bir anlam ilişkisidir. Oysa, “insan içine çıkmak” ile “kendini toplamak” olayları arasındaki bağ bundan farklıdır. Üreticinin “insan içine çıkmak” olayına karşı olumlu tutum aldığını ve “kendini toplamak” ile bu açıdan kişisel olarak ilişkilendirdiğini, yani yorum yapmakta olduğunu göstermektedir. İkinci örneğe bir rüya yorumu içermekte ve bize tipik bir yorum sözbilim ilişkisi sunmaktadır.

ÖRNEK

İki yıldır kendini eve kapatan ve her kamera karşısına geçişinde oldukça paspal bir görüntü yaratan Hande Ataizi yeniden insan içine çıkmaya başladı (Çekirdek). Görülen o ki genç sanatçı yavaş yavaş kendini topluyor (Eklenti).

ÖRNEK

Dün gece rüyamda içi su dolu derin bir kuyu ve balıklar gördüm. Sanırım hayatımda çok kismetli bir döneme girdim.

- **Değerlendirme ilişkisi**

Yorumlama ve değerlendirme ilişkileri, eklenti ve çekirdek halkaları arasındaki bilgisel ilişkileri benzer biçimde düzenler. Bu iki sözbilimsel ilişkiyi birbirinden ayıran özellik, eklenti ve çekirdek halkaları arasında değerlendirme ilişkisi kurulduğunda, yorumlama ilişkisinden farklı olarak üreticinin eklentideki bilgi içeriğine karşı olan tutumunun, çekirdek önerme yoluyla ulaşılır olmasıdır. Aşağıdaki örnekte, çekirdek önerme yoluyla ulaşılan bilgiler, üreticinin eklenti konumundaki tümcede yer alan olaya karşı olumlu tutum sahibi olduğunu belirginleştirmektedir. Metin üreticisi, eklenti

halkasını oluşturan tümcede “lezzetli, sağlıklı ve dayanıklı” sözcüklerini kullanmış ve bu sözcüklerin taşıdığı duyuşsal değerleri, çekirdek konumlu önerme yoluyla sunduğu bilgi içeriğine ilişkin tutumunu aktarmakta araç olarak kullanmıştır.

ÖRNEK

Danino küpleri, mevsiminde toplanmış meyvelerden, el değmeyen kapalı ortamlarda üretilmektedir (Eklenti). Danino"yu bu kadar lezzetli, sağlıklı ve dayanıklı yapan işte budur (Çekirdek).

SIRA SİZDE

Aşağıdaki örnek metin parçasındaki sözbilim ilişkisi hangisidir?

Nuri Bilge Ceylan, sinemada ustalarından tüm öğrendiklerini “özümseyerek” unutmuş olarak kendi bildiği şeyleri anlatıyor. Bu özelliği onu sinema geleneğimizde özel bir yere oturtuyor.

- **Yeniden belirtme ilişkisi**

Yeniden belirtme ilişkisinde, eklenti ve çekirdek halkaları bilgi içerikleri açısından özdeş önermeler içermektedir. Eklenti halkasında, çekirdek konumundaki önermenin içeriği korunur, ancak farklı biçimde tekrarlanır.

ÖRNEK

Bakımlı bir araba sahibini yansıtır (Çekirdek). Bir başka deyişle arabanız sizin hakkınızda çok şey söyler (Eklenti). (Mann ve Thomsen, 1987)

- **Özetleme ilişkisi**

Bu sözbilimsel yapı da iki halkalıdır, ancak çekirdek halkası birden çok çekirdek konumlu önermeden oluşur. Eklenti, tüm çekirdek konumlu önermelerin aktarılan içeriği yeniden belirtmektedir. Ancak biçimsel nicelik bakımından çekirdekten farklıdır; eklenti, her zaman daha kısadır. Özetleme ilişkisi, örüntünün özelliği gereği, bir dizi sözbilimsel ilişkiyi içinde barındırabilir. Aşağıdaki örneğe bakıldığında metin tümcelerinin iki ayrı sözbilimsel ilişki yoluyla tutarlı kılındığı görülecektir. 1. tümce ile 2-5 arasındaki tümceler önce -hatırlanacağı gibi- çerçeveleme-örnekleme yoluyla ayrıntılandırma sözbilim ilişkisini ulaşırlı kılmaktadır. Bu ilişkide 1. tümce çekirdeği, 2-5 arasındaki tümceler ise çekirdekte sunulan “kültürel etkinlikler” çerçevesine eklenti olarak yerleşen örnekleri aktarmaktadır. 1-5 arasındaki tümce­lerin tamamı 6. tümceyle örüntüsü bu kez de özetleme sözbilim ilişkisini kurmakta ve bu ilişki içinde 1-5 arasındaki tümce­lerin tamamı 6. tümcede sunulan eklenti halkası için ayrı ayrı çekirdek konumu kazanmaktadır.

Bu örnek daha önce sözü edilen tutarlılık ölçütünün metnin içsel bir özelliği olmadığını, alıcının (okuyucu ya da dinleyici) metindeki çeşitli bilgileri kullanarak oluşturduğu zihinsel bir olgu olduğunu da açıkça gösteren bir örnek durumundadır. Çünkü, metnin alıcısı 1-5 arasındaki tümce­lerin metinde ulaşacağı farklı ama birbirine eklemlenmiş sözbilim ilişkileri gereği, durağan değil devingen konumları olduğunu fark etmek zorundadır. Örneğin 1'deki tümce hem ayrıntılandırma ilişkisinin çekirdeği konumundadır hem de özetleme ilişkisinin içerdiği çekirdek çekirdeklerden biri durumundadır. 2-5 arasındaki tümce­ler ise 1'e göre eklentiyken, 6'ya göre yeni bir konum (çekirdek) almaktadır. Bu nedenle alıcı tarafından çekirdek olarak yeniden işlemlenmesi gerekmektedir.

ÖRNEK

Özetleme sözbilim ilişkisi

Ayrıntılandırma sözbilim ilişkisi

1. Bu yaz Mudanya'da yerli ve yabancı turistleri çekmek için birçok kültürel aktivite gerçekleştirilecek (**Çekirdek**). 2. Yerel yemekler tanıtılacak (**Eklenti**). 3. Halk oyunları gösterileri yapılacak (**Eklenti**). 4. Kitap fuarları açılacak (**Eklenti**). 5. Tiyatro gösterileri ve müzik dinletileri düzenlenecek (**Eklenti**). 5. Yöresel el işleri sergilenecek (**Eklenti**).

1-2-3-4-5 ÇEKİRDEK

→6. Yani, yaz tatilini Mudanya'da geçirecek olanları tam bir kültürel doyum bekliyor (**Eklenti**).

• Sıralama ilişkisi

Sıralama bir çoklu çekirdek yapısı örneğini oluşturur. Yani, sıralama sözbilim ilişkisinde yer alan tümceler yalnızca çekirdek konumundadır. Bu yapıda eklenti halkaları bulunmaz. Sıralama ilişkisini kuran çekirdeklerin aktardığı olay ya da durumlar arasında zamanda sıralılık, bir diğer deyişle öncelik-sonralık ilişkisi bulunup bulunmaması şu iki alt sözbilim ilişkisini oluşturur: **Anlatı** ve **liste**

Birbiriyle eş düzeyli çekirdekler, zamanda sıralılık gösteriyorsa anlatı sözbilim ilişkisi oluşur. Bu yapıda her bir çekirdek konumundaki önermeyle aktarılan olay ya da durumun, diğerinden önce ya da sonra yer alması belli bilgileri ulaşılır kılar. Bu sıra değişirse ulaşılacak bilgiler de ya değişecek ya da olay- durum sırasında kimi mantıksızlıklar ortaya çıkacaktır. Yani, anlatı yapısında çekirdek konumundaki önermeler arasında zamanda sıralanışa dayalı bir hiyerarşi vardır. Aşağıdaki örnek üzerinde bu durumu gözleyelim!

ÖRNEK

a) Ali eve gitti (**Çekirdek**). Annesiyle konuştu (**Çekirdek**). Odasının camını açıp masmavi gökyüzüne baktı (**Çekirdek**).

b) *Ali annesiyle konuştu (Çekirdek). Eve gitti (Çekirdek). Odasının camını açıp masmavi gökyüzüne baktı (Çekirdek).*

c) *Ali odasının camını açıp masmavi gökyüzüne baktı (Çekirdek). Annesiyle konuştu (Çekirdek). Eve gitti (Çekirdek).*

Yukarıda a, b ve c’de yer alan metin parçalarına bakıldığında zamanda sıralama içeren dizi ilişkilerinin, yani anlatıların içerdiği çoklu çekirdeklerin öncelik sonralık sıralarının değişimiyle bu önermelerden ulaşabileceğimiz bilgilerin de değiştiğini hemen fark edebiliriz. Örneğin a’da ilk tümceye göre üçüncü tümcedeki “oda”nın Ali’nin evindeki bir oda olduğu bilgisini çıkarılmayabilmekteyiz. Aynı şekilde “annesi ile evde konuştuğu, annesinin evde olduğu ” bilgisine de ulaşmaktayız. Ancak, örneğin b’de bu bilgi değişmektedir. Çünkü olaylar arasındaki öncelik sonralık sırası değişmiştir. C’de ise yukarıda belirttiğimiz iki bilgi de değişmektedir. Oda eve ait olarak algılanmamakta, metin alıcısı için belirsiz bir yer ve aidiyet bilgisi ortaya çıkmaktadır. Bu örnekte artık “annesiyle konuştuğu yer” de “ev” olarak çıkarımlanamamaktadır. Çünkü bu örnekte de farklı bir zamanda sıralama yapılmıştır.

Anlatı sözbilim ilişkisi, örneğin kişisel deneyimlerin anlatımında çokça başvurulan bir yapıdır. Aşağıdaki doğal metinde, metin tümceleri arasındaki anlam sürekliliğinin yani, bir bütün olarak metinsel anlamın ulaşılabilirliği bu ilişkiyle sağlanmaktadır. Aşağıdaki metinde köşeli parantez içinde verilen ilk bilgi bir yönlendirme bilgisidir. Metnin sonunda yer alan ikinci köşeli parantez içindeki tümcelerse doğal metinlerin zaman zaman türlerine bağlı olarak karşımıza çıkabilecek etkileşimsel sözcelerdir.

ÖRNEK

Başımdan Geçen İlginç Bir Olay...

[7-8 yaşlarında mahallede hergün misket oynardık,] yine birgün eve yemek vaktinden biraz geç gittim. Eve geldiğimde ailem, amcamlar halamlar vs. herkes evde yemektelerdi, ufak amcam beni azarladı neden geç kaldın gibisinden, ufağız ya hemen ağladık haliyle, ben de gittim salona! Neyse koltuğa uzandım ağlamaya devam ederken, salonun duvarında rahmetli amcamın asılı resminin olduğu yerden "Fatih sus ağlama buraya gel" gibisinden bir ses duydum, tüylerim diken diken oldu çığlık çığlığa kaldım. Kendimi hemen bizimkilerin yanına attım. Olayı anlattım. Büyükanmem, yengem falan etkilendiler başladılar onlar da ağlamaya tabi... [Böyle bir şey yaşadım işte arkadaşlar! Ama ben hala inanıyorum ki o ses gerçektir ve ne zaman yalnız kalsam bazen aklıma geliyor acaba amcam yine çağırır mı diye!]

Diğer yandan, sıralama ilişkisi içeren birbiriyle eş düzeyli çekirdekler, zamanda sıralılık göstermiyorsa bu kez de liste sözbilim ilişkisi oluşur. Liste sözbilim ilişkisinde önermelerin aktardığı olay ya da durumlar arasında doğal olarak hiyerarşik bir ilişki de yoktur. Aşağıdaki örnekte de gözleyebileceğiniz gibi yerleri, yani önce ya da sonra kullanılıyor oluşları, bu önermelerden ulaşılabilecek bilgilerin içeriğinde değişime neden olmaz.

ÖRNEK

Zayıflamak İçin Bilmeniz Gerekenler

Yiyeceklerden aldığınız kalori, gün boyunca harcayabileceğiniz kalorigen fazlaysa kaçınılmaz olarak şişmanlarsınız. (Çekirdek)

Diyet yapmak kesinlikle aç kalmak değildir. (Çekirdek)

Sağlıklı kilo vermenin yolu, hafta 1 kg vermektir. (Çekirdek)

Spor ve hareket çok önemlidir. (Çekirdek)

Kendinizi stresten koruyun. (Çekirdek)

Soslu yemeklerden ve şekerli yiyeceklerden uzak durun. (Çekirdek)

SIRA SİZDE

Sıralama ilişkisi hangi nedenle iki alt yapıya ayrılmaktadır?

- **Zıtlık ilişkisi**

Zıtlık ilişkisinde de sıralama ilişkisinde olduğu gibi çoklu çekirdek yapısı bulunmaktadır. Ancak çekirdek tümcelerinin sayısı, ikiden fazla olamaz. Eklenti halkasının yer almadığı bu yapıda, iki çekirdek birçok bakımdan benzer olarak ve bazı bakımlardan farklı olarak yorumlanabilir. Benzer ya da farklı özellikleri göz önünde tutularak karşılaştırılabilirler.

ÖRNEK

Yetişkinler isteklerini dile getirebilir ve kendi koydukları kurallar çerçevesinde yaşayabilirler (Çekirdek). Ama çocuklar her istediklerine öyle kolayca ulaşamadıkları gibi her zaman başkalarının kuralları ve sınırları içinde yaşamaya mahkûm olurlar (Çekirdek).

Aşağıdaki örnek metin, metin-tümceleri arasında ulaştırılabilen zıtlık sözbilim ilişkisiyle başlamakta ardından anlam sürekliliğini kurarken ulaştığımız bir dizi neden sözbilim ilişkisiyle devam etmektedir. Örnekte köşeli parantezler içinde verilen metin-tümceleri metindeki anlam sürekliliğinde doğrudan rol almamaktadır. Bir diğer deyişle onları metinden çıkarttığımızda metnin anlamı bozulmamaktadır. Daha önce kimi örneklerde de gördüğümüz gibi bu tümceler etkileşimseldir.

ÖRNEK

Zıtlık ve Mutluluk

Körpe çiçekler solmasın diye pek çok park ve bazı özel bahçelerde genellikle “çiçeklere dokunmayınız” yazılıdır (Çekirdek). Ancak, Amerika ve İngiltere gibi bazı ülkelerde öyle

özel parklar vardır ki, oralarda madeni levhalara kabartılarak Romen harfleriyle “lütfen çiçeklere dokununuz” yazılmıştır (**Çekirdek**).

[İnanın henüz, acaba bu zıtlıktaki anlam ne olabilir, sorusunu sormaya bile vakit bulamadan o anlamı keşfedeceksiniz!] Bu özel parklar görme engellilere doğanın güzelliklerini dokunma yoluyla anlatmak için yapılmıştır. Çünkü buralara gelenlerin gözleri ellerindedir. Onlar ancak dokunmak yoluyla doğadaki güzellikleri ve bu güzellikte saklı bulunan nice özelliği hissederek mutlu olabilirler. [Kimbilir bu küçük zıtlıkta daha bizim anlayamadığımız nice mutluluklar gizlidir!]

Sunumsal İlişkiler

- **Yönlendirme ya da artalan ilişkisi**

Bu ilişkide, çekirdek konumundaki tümcede sunulan bilgiler, eklenti konumlu tümcede aktarılan bilgiler kullanılmadan eksiksiz bir biçimde ulaşılabilir değildir. Çekirdek konumlu tümce ile aktarılan bilgilerden en az birinin içeriği eklenti konumlu tümcenin metindeki varlığıyla ulaşılabilir duruma gelir. Aşağıda yer alan ilk örnekte çekirdek konumlu tümcedeki “bu artış” öbeğinin içeriğine ulaşılabilmesi için eklenti konumundaki tümcenin bilgi içeriğinin kullanılması gerekir. İkinci örnekte ise çekirdek konumlu tümcedeki “yangın olayı” öbeği, metin alıcısı için ancak eklenti konumlu tümcede yer verilen bilgiler yoluyla anlamsal olarak belirli hale gelmektedir.

ÖRNEK

Hükümet, Sayısal Loto ve at yarışlarından aldığı vergiyi iki katına çıkarma kararı aldı (Eklenti). Alınan bilgilere göre, bu artış, şans oyunlarına olan ve gittikçe artan ilginin azaltılması amacıyla yapılıyor (Çekirdek).

ÖRNEK

Giresun'un Görele ilçesi yakınlarında trafik uyarı işaretlerine çarparak devrilen yolcu otobüsü alev aldı (Eklenti). Yangın sonrasında ilk belirlemelere göre 10 kişinin yanarak can verdiği öğrenildi (Çekirdek).

- **Yeterlilik ilişkisi**

Yeterlilik ilişkisinde, çekirdek konumundaki tümcede yer alan olay ya da durum, metin alıcısında oluşturulması gereken bir yeterliliğin beklenen sonucu olarak sunulur. Eklenti konumlu tümce ise bu yeterliliğin oluşturulabilmesi için alıcının fark edip kavraması gereken bilgiyi içerir. Aşağıdaki örnekler üzerinde yeterlilik ilişkisini gözleyebiliriz.

ÖRNEK

Akıcı İngilizce konuşma becerinizi geliştirerek işinizde yükselme imkânını elde edin (Çekirdek). Dinleme –anlama becerinizin gelişmesi akıcı İngilizce konuşma becerinizi de geliştirecektir (Eklenti).

ÖRNEK

Konsantrasyonunuzu arttırarak yaşadığınız okuma sorunlarından kurtulabilirsiniz (Çekirdek).

[Konsantrasyonunuzu nasıl geliştirebileceğinizi, biliyor musunuz!] Etkileşimsel tümce

- Ders çalışırken yaşadığınız olayları düşünmeyiniz. (Eklenti)

- Kendinizi yorgun hissediyorsanız duş alarak veya uyuyarak beden ve zihninizi dinlendirdikten sonra çalışmaya başlamalısınız. (Eklenti)

- Uzun süreli bir konsantrasyon zor sağlanır. Çalışmaya ara vermek, zihnin dinlenmesi için önemlidir. Yorgun zihin dikkatini toparlayamaz. Bu nedenle ara vererek çalışınız. (**Eklenti**)

- Sevmediğiniz dersleri ve konuları okumaya başlamadan önce çevrenizdekilere ve kendinize “bunun ilginç yanı nedir” diye sorunuz. (**Eklenti**)

- Gürültülü ortamlarda ders çalışmayınız. (TV karşısında veya müzik dinleyerek...) (**Eklenti**)

-Kendinize bir çalışma ortamı hazırlayın ve sadece orada çalışınız. (**Eklenti**)

- Aynı amaç etrafında toplanacağınız “öğrenme grubu” oluşturarak konsantrasyonunuzu artırınız (**Eklenti**).

- **Güdüleme ilişkisi**

Güdüleme ilişkisinde, çekirdek konumundaki tümcede metin alıcısı tarafından gerçekleştirilmesi olası bir durum ya da olay bulunmaktadır. Metin üreticisi ise alıcının bu olay ya da durumu gerçekleştirmesini sağlamak niyetindedir. Bu amaçla, eklenti konumlu tümceyi, alıcıyı çekirdek konumlu tümcedeki olay ya da durumu gerçekleştirmesi için güdülemek üzere kullanmaktadır.

Yeterlilik ilişkisi ile güdüleme ilişkisini birbirinden ayıran temel kısıtlayıcı, yeterlilikte çekirdek konumundaki önermeyle aktarılan olay ya da durumun, metin alıcısında oluşturulması gereken bir yeterliliğin beklenen sonucu olarak sunuluyor oluşudur. Öyle ki, eklenti önermesi çekirdekle içerik açısından bu yeterliliğin geliştirilmesi konusunda ilişkilendir.

ÖRNEK

Haziran ayında Mersin'in en güzel tarihi mekânlarından olan Cennet-Cehennem Mağaraları, Kanlıdivane ve Silifke kalesine günübirlik turlar düzenliyoruz (Çekirdek). Kalabalık gruplarla çok eğlenceli ve bilgilendirici olacağını düşündüğümüz geziler olacak (Eklenti). Tur düzenleyicisi olarak benim de katılacağım bu gezileri kaçırmayın diyorum (Eklenti).

ÖRNEK

İstanbul Sanayi Odası (İSO), Çin pazarındaki fırsatlar ve işbirliği olanakları hakkında üyelerini bilgilendirmek amacıyla çok önemli bir seminer düzenliyor (Çekirdek). Çin'de yatırım yapmak isteyenler, eminim bu fırsattan yararlanacaktır (Eklenti).

- **Karşı tez ilişkisi** (antithesis)

Tümceler arasında kurulan karşılaştırma ilişkilerinden biri karşı tez ilişkisidir. Karşılaştırma benzerlikler ya da farklılıklar üzerinden gerçekleştirilebilir. Karşı tez de bir iki halkalı yapı sunar. Yani örüntüdeki tümcelerden biri çekirdek, diğeryse eklenti konumundadır. Yapının içerdiği kısıtlama gereği, metnin üreticisi, çekirdek konumlu tümcedeki önermenin geçerliliğine yönelik olumlu tutum sergilemektedir.

Aşağıda iki ayrı karşı tez örneği yer almaktadır. İlk örnekte, metin alıcısının karşı tez yapısının çekirdek halkasının içine yerleşmiş bir diğer ilişkiye de (isteğe- iradeye bağlı sonuç) ulaşabileceği görülmektedir. Metinler içinde sözbilim yapıları, daha önceki kimi örneklerde yer yer değinildiği gibi birbirine eklenebilir ya da bu örnekteki benzer biçimde bir yapının içine de yerleşebilir.

ÖRNEK

Doktorların hastalarla yeterince ilgilenememeleri, onların işlerini ciddiye almadıklarından değildir. (Eklenti). [Devletin hastanelere yaptığı yatırım azlığı nedeniyle] hastanelerin bütün hastalara yetecek sağlık hizmetini hastalara sunamamasındandır (Çekirdek).

ÖRNEK

Ülkemizde okuma alışkanlığının düşük olması -çoğu kez söylendiği gibi- kitap fiyatlarının yüksekliği ile ilgili değildir (Eklenti). Bireylere serbest kitap okuma alışkanlığının ne yazık ki okullarda kazandırılmamasındandır (Çekirdek).

- **Beklentiyi olumsuzlama ilişkisi**

Karşı tez ilişkisinde olduğu gibi, beklentiyi olumsuzlama ilişkisinde de üreticinin çekirdek konumlu tümcedeki önermenin geçerliliğine yönelik olumlu tutum sergilemesi söz konusudur. İki ilişki arasındaki fark, beklentiyi olumsuzlama ilişkisinde üreticinin eklenti konumlu tümcenin aktardığı bilgilerin de doğruluğunu kabullenmesidir. Üretici, eklenti ve çekirdek halkaları arasında önermesel bir tutarsızlık olabileceğini bilmektedir, ancak her iki önermenin de kendi içinde tutarlı olduğunu kabul eder.

ÖRNEK

Bu ilacın hayvan deneylerinde gebe hayvanlara zarar verdiği kanıtlanmış olmasına rağmen (Eklenti)

insanlar üzerindeki etkisi deney yetersizliği nedeniyle bilinmemektedir (Çekirdek). (Mann ve Thomsen, 1987)

- **Tanıtlı ilişki**

Tanıtlı ilişkisinde, çekirdek konumlu tümce bir iddia içermektedir. Bu iddia eklenti konumlu tümceyle tanıtılarak desteklenmektedir. Bu yolla, metin alıcısının çekirdek konumlu tümcede sunulan Aşağıdaki örnekte iddianın taşıyıcısı olan çekirdek konumlu

tümcenin iki ayrı eklenti konumlu tümceyle tanıtıldığı görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, metinlerde bir ilişki için tanımlanmış eklenti özelliği (örneğin bu örnekte tanıt ilişkisi için eklentinin çekirdek konumlu tümceyle aktarılan iddiaya tanıt içermesi) aynı kalmak üzere birden çok eklenti konumlu tümce yer alabilir.

ÖRNEK

Ben bu cinayet vakasında Ahmet Akdemir'in herhangi bir suçu olduğunu düşünmemekteyim (Çekirdek). İş ortağının ifadeleri kendisinin cinayet saatlerinde olay yerinde olmadığını kanıtladı (Eklenti). Ayrıca cinayeti işleyen kişiyle de bir bağlantısı bulunamadı (Eklenti).

- **Gerekçelendirme ilişkisi**

Gerekçelendirme her ne kadar tanıt ilişkisiyle benzer gibi görünse de tanıttan farklıdır. Çünkü bu ilişkide üretici, çekirdek konumlu tümcenin aktardığı bilgileri, eklenti konumlu tümce ile tanıtlamaya çalışmamaktadır. Gerekçelendirme ilişkisinde çekirdek konumlu tümceyle bir konu hakkında bilgi verilmektedir. Eklentiyle aktarılan bilgiler ise, metin alıcısının, üreticinin çekirdek konumlu tümcedeki bilgiyi vermeye hakkı olduğunu kabul etmesini sağlamaya yöneliktir.

ÖRNEK

Türk Sanat Müziği konseri önümüzdeki hafta Perşembe günü verilecek (Çekirdek). Diğer ayrıntılar henüz belli değil (Eklenti). Ama en azından Perşembe'yi yazın bir kenara! (Eklenti).

Yukarıdaki örnekte çekirdek ve eklenti halkaları arasında gerekçelendirme ilişkisi kurulmaktadır. Eklenti halkaları üreticinin çekirdek konumlu tümcedeki bilgiyi aktarmaya hakkı olduğunu göstermektedir. İki eklenti de çekirdek konumlu metin tümcesiyle verilen bilginin ve kapsamının metin alıcısı tarafından haklı bulunması amacına hizmet etmektedir.

TEMEL KAYNAKLAR

Hearst, M. A. (1997). Texttiling: Segmenting text into multi-paragraph subtopic passages. *Computational linguistics*, 23(1), 33–64.

Heilman, M. & Sagae, K. (2015). Fast rhetorical structure theory discourse parsing. arXiv.

Hernault, Hugo, Danushka Bollegala and Mitsuru Ishizuka. (2010). A sequential model for discourse segmentation. In *Proceedings of the 11th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Text Processing, CICLing'10*, pages 315–326, Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag.

Mann, William C. and Thompson, Sandra A. (1988). "Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization." *Text* 8 (3): 243-281.

Mann, William C. and Thompson, Sandra A. (1987a). "Rhetorical Structure Theory: A Framework for the Analysis of Texts." *IPRA Papers in Pragmatics* 1: 1-21.

Mann, W. C. and Thompson, Sandra A. (1987b). *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute.

Stede, M., M. Taboada and D. Das (2017) *Annotation Guidelines for Rhetorical Structure*. Manuscript. University of Potsdam and Simon Fraser University. March 2017.